

Aygün Bağırılı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xurşidbanu Natəvanın 190 illiyinə dəyərli töhfə

“Səs qərib olmur”, “Burdan bir atlı keçdi”, “Səsin ruhu”, “Ürəyimdən kimlər keçdi” kimi çoxsaylı kitabların müəllifi, nasir, publisist, Əməkdar mədəniyyət işçisi Mustafa Çəmənlinin “Neçün gəlməz” adlı albom-kitabı xan qızı Xurşidbanu Natəvanın 190 illik yubileyinə dəyərli töhfədir. Mustafa müəllim arxiv və muzeylərdə səbir və dəqiqliklə axtarışlar aparmış, xan qızı haqqında bilgi verə biləcək hər sənədi vərəqləməyə, onunla bağlı xatirəsi olanlarla ünsiyyətə çalışmış, Xurşidbanunun işıqlı portretini təqdim etməyə nail olmuşdur.

Müəllif albom-kitabda ətraflı giriş-təqdimatdan sonra şairənin ədəbiyyatşünaslığa məlum olan, əlimizə gəlib çatan bütün şeirlərini oxuculara təqdim edir. Qeyd edək ki, şairənin AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan bir nüsxəsi ilk dəfə olaraq bu kitabda nəşr olunur. Xurşidbanu Natəvanın ictimai xadim kimi Qarabağın sosial-mədəni həyatında nə qədər

xidmətləri olsa da, o ədəbi-mədəni fikir tariximizdə adını daha çox şair kimi yazdırmışdır. Məhz bu səbəbdən kitabda ilk olaraq onun bədii yaradıcılığının təqdim olunması təqdir olunur.

Natəvanın iç dünyasını, duyğu və yaşantılarını, bacarıq və istedadını elə şeirləri qədər əks etdirən, zəriflik və eyni zamanda işgüzarlığını müasir oxucuya çatdıran rəsm əsərləri də adıçəkilən kitabda natəvansevərlərə təqdim olunur. Bu rəsmlərin bir hissəsi şairənin Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan və bundan əvvəl də Mustafa Çəmənli tərəfindən çap olunan “Gül dəftəri”ndən olmaqla bərabər, bir hissəsi də Dövlət Teatr Muzeyində qorunan əsərlərdən ibarətdir. Son dərəcə böyük istedadla çəkilən bu miniatür və etüdlər Xurşidbanunun zərif və incə duyğularını əks etdirmək baxımından maraqlıdır. Bu şəkillərin əksəriyyəti gül və çiçək rəsmləri olsa da, bunların içində müxtəlif formalı çadırlar, şəhərə xas küçələr, uzun və dolama yollar, həmçinin Tiflis mənzərələri, Qarabağ təbiətini əks etdirən peyzaj nümunələri onun zəngin təxəyyül və fantaziyasından xəbər verir. Şairə-rəssam daha çox realist rəsmlər çəksə də, şam və ətrafında dövrə vuran pərvanələrin rəsmi onun sufi görüşlərini əks etdirən maraqlı əsərdir. Rəsmə diqqətlə baxanda uçan kəpənlərdən birinin səmavi rəqs edən pərvanəyə bənzədiyini görmək mümkündür.

Qarabağ Azərbaycandır!

Müəllif kitabda xan qızının çəkdiyi rəsm və miniatürlərlə yanaşı onun özünün tanınmış sənət adamları tərəfindən yaradılmış heykəltaraşlıq və rəssamlıqdakı obrazlarını da təqdim edir. Mikayıl Abdullayevin, Oqtay Sadiqzadənin, Altay Hacıyevin, Tağı Tağıyevin, Abdulla Ələkbərovun, Arif Hüseynovun, Yaşar Səmədovun rəsm və kompozisiyaları, heykəltəraş Həyat Abdullayevanın, Ömər Eldarovun, Natiq Əliyevin, İmran Mehdiyevin, Səhəb Məmmədov və Əli İbadullayevin müəllifliyi ilə Natəvanın Şuşada, Bakıda, Belçikada və Fransada qoyulan büst və abidələri də kitabda özünə yer almışdır.

Mustafa Çəmənli kitab-albomda Natəvanın bütün sahələrdəki fəaliyyətini – şair, rəssam, ictimai xadim və xeyriyyəçiliyini göstərməklə onun həm ədəbiyyatımızdakı, həm mədəniyyət tariximizdəki kimliyini, ictimai həyatdakı mövqeyini göstərmək istəmişdir. Bunun üçün Xurşidbanunun müasirlərinin, onu yaxından tanıyanların xatirələrini, haqqında yaranıb dildə-ağızda dolayan rəvayətləri təqdim etməklə onun xalqın yaddaşındakı işıqlı obrazını əks etdirmişdir. Bu xatirələrdən öyrənirik ki, Xan qızı elmə, təhsilə, sənətə və maarifçiliyə əhəmiyyət verib Şuşanın sosial, ədəbi-mədəni mühitinin inkişafına çalışdığı qədər, xeyriyyə işləri ilə məşğul olmuş, ehtiyacı olan hər kəsə köməklik göstərmiş, təhsil almaq üçün Şuşadan gedən gənclərdən xeyir-duasını əsirgəməmişdir. Zülfüqar Hacıbəyovun kitabda verilmiş bir xatirə yazısında oxuyuruq: 1896-cı ildə mən qardaşım Üzeyir Hacıbəyovla bərabər Qori şəhərindəki müəllimlər məktəbinə imtahan vermək üçün Tbilisi şəhərinə yola düşərkən əmimiz Hacı Hacıbəyovun vasitəsi və müşayiəti ilə o vaxt xan qızı Xurşidbanu bəyimin (Natəvanın) yanına getdik ki, bizə xeyir-dua versin.

Xan qızı isə öz Quranını götürüb mənim və Üzeyirin üzünə vərəqlədi, qulağıma həmin Qurandan bir ayə oxuduqdan sonra ikimizi də Quranın altından keçirib hərəməzin əlinə bir tikə çörək kəsib verdi.

Bunu dübarə təsdiq edirəm ki, Natəvanın nəticəsi olan Leyla Xasay qızı Usmiyevada olan Quran həmin Natəvanda gördüyüm Qurandır. Bu Quran Natəvanın özünə məxsus olduğuna görə yaxın adamları səfərə gedəndə həmin Qurandan ayələr oxuyub onlara xeyir-dua verərdi.

Xurşidbanunun yaddaşlarda işıqlı obrazını canlandıran belə xatirələrin sayı-hesabı yoxdur. Müəllif həmçinin şairənin müxtəlif xatirə əşyalarının fotosunu və onların hər biri haqqındakı maraqlı söhbətlərdən bəhs etməklə həm onun səxavəti, həm bacarığı, həm müdrikliyi haqqında oxucuda təsəvvür formalaşdırmışdır.

Talenin xoşbəxtliyi və nisgili sanki bərabər payda verdiyi xanım şairənin həm yaradıcılığına və şəxsiyyətinə, həm Şuşanın ədəbi-mədəni, ictimai həyatındakı roluna xüsusi ehtiram bəsləyən yazıçı və şairlər əsərlərində Qarabağ xanlığının sonuncu varisi Xurşidbanunun bədii obrazını yaratmış, tarixdəki və yaddaşdakı portretini həm də ədəbi nümunələrdə əbədiləşdirmişlər. Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev “Xurşidbanu Natəvan” pyesində, Əzizə Cəfərzadə şairə haqqında oxuduğu, eşitdiyi xatirələr əsasında yazdığı silsilə hekayələrdə, Məmməd Rahim, Hüseyn Arif, Əliağa Kürçaylı, Hökümə Billuri, Bəylər Məmmədov, Sərdar Əsəd, Abbasağa, Ramiz Məmmədov və başqaları şeir və poemalarında onun bədii portretini yaratmışlar. Haqqında danışdığımız kitabda həm də bu poetik əsərlərdən nümunələr verilmişdir. Xalq şairi Səməd Vurğun da Xurşidbanu Natəvan poeziyasına rəğbət bəsləmiş, onun yaradıcılığını Azərbaycan qadınının hiss və yaşantılarının ifadəsi hesab etmişdir. Zəmanənin düşüncə və duyğu adamlarına necə darlıq etdiyini, hissələrini çərçivəyə saldığını ürək ağrısı ilə söyləyən şair, Natəvan şeirində böyük insanın qüssə və faciəsinin duyulduğunu vurğulayırdı. Onun fikrincə, bu kədərli doğuran bir tərəfdən şairənin şəxsi faciəsi, övlad itkisi idisə,

Qarabağ Azərbaycandır!

digər tərəfdən ictimai problemlər, haqsızlıqlar, bəzən ətrafı tərəfindən anlaşılmaması idi. Səməd Vurğunun Natəvana həsr etdiyi şeir də “Neçün gəlməz?” kitabında yer almışdır:

Üzündə son bahar, ağzında yaşmaq,
Sənin gözəlliyin solğun görünür.
Gəl yaxın əyləşək, yaxın danışaq,
Mənalı gözlərin dolğun görünür...

Söylə, şeirlərin can verir nədən?
Ağlayır dediyin qəzəllər.
Bir çiçək qopardı hər gəlib-gedən,
Sənin də payına düşdü xəzəllər.

Baxıb qərənfilin solğun rənginə
O şəhla gözlərin incilər tökdü.
Bir qadın ruhunun dərinliyinə,
Hər axşam yeni bir qaranlıq çökdü.

Əzəldən belədir eşqü-məhəbbət,
Səni də ağladan sevdamı, nədir?
Dərdin tarixlərin dəridir, əvət!
Hicran göz yaşına bir bəhanədir!...

Kitabda həmçinin şairənin övladları Mehdiqulu Xan Vəfa, Mir Həsən Ağa Mir və Xanbikənin də bədii yaradıcılığından nümunələr verilmişdir.

Bilirik ki, Xurşidbanu həm də XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı şəxsiyyətlərini, yaradıcı insanlarını özündə cəm edən “Məclisi-üns” ədəbi məclisinin fəaliyyətini genişləndirmiş, onu daha da şöhrətləndirmiş və inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Onun sayəsində “Məclisi-üns” o dövrdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərlə sıx ünsiyyət qurur və ümumilikdə poeziyanın, incəsənətin inkişafına öz töhfəsini verirdi ki, Mustafa müəllim də sırf bunu nəzərə cərpdirmaq məqsədiylə kitabda ədəbiyyatşünas alim Nəsrəddin Qarayevin ədəbi məclislər haqqındakı tədqiqat işindən “Məclisi-üns” və Natəvanın onun məşhurlaşmasındakı rolundan bəhs etdiyi bir parçanı da oxucuların diqqətinə çatdırır. Oxucular bu parçadan öyrənir ki, Xurşidbanu Natəvanın yüksək bədii-estetik zövqü, istedad və becarığı, şəxsi nüfuzu bu məclisin rəvnəqlənməsinə, məhz onun adı ilə bağlı olan xeyli bədii nümunələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Qarabağ Azərbaycandır!

Müəllif albom-kitabda epigrafiqist alim, AMEA-nın müxbir üzvü Məşədixanım Nemətin “Şuşa xanı İbrahimxəlil xan və övladlarının epitafiyaları” adlı məqaləsini verməklə bir daha tarixi gerçəkliyi işıqlandırmaq istəmiş, tarixi faktları saxtalaşdıranların qara niyyətlərini göstərmək istəmişdir. Belə ki, adıçəkilən məqalədən öyrənirik ki, Pənahəli xanın ailəsinə mənsub Ağdam İmarət Kompleksindəki qəbristanlıqda heç də bizim bildiyimiz kimi iki türbə və bir qəbir olmamışdır. Bu övliya qəbristanlığındakı Pənahəli xanın ailəsinə mənsub məzarlıq məhz Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra dağıdılmış, yerində bağ salınmışdır. Mustafa müəllim Çar Nikolayın “bütün məscidlərin və görkəmli şəxsiyyətlərin məzar daşları və digər kitabələr tədqiq edilsin və çap olunsun” göstərişi haqqında haqlı olaraq yazır: “Əlbəttə, bizi əsarət altında saxlayan Çar Nikolay da, onun Qafqazı idarə edən canişinləri də bizim keçmişimizə, tariximizə ona görə maraq göstərmirdilər ki, xalqımızı çox sevirdilər. Xeyr! Məqsəd xalq olaraq bizi daha yaxından tanımaq, həssas xüsusiyyətlərimizə bələd olub, üstümüzə ağalıqlarının ömrünü uzatmaq idi”.

Çar Nikolayın tam məhv etmədiyi övliya məzarlığını, xüsusilə Natəvanın qəbrini elə xan qızının səxavət göstərərək verdiyi ermənilərin törəmələri öz xislətlərinə yaraşsa da, XX əsrə yaraşmayan vəhşiliklə yerlə yeksan etdilər. Bu gün Azərbaycan xalqı öz xanım şairəsinin torpağına, mülkünə, eyni zamanda şəcərəsinə mənsub qəbristanlığına qədirşünaslıqla sahib çıxmış, tarixi ədalətsizliyi bərpa etmişdir.

Mustafa Çəmənli arxiv və muzeylərdə çoxsaylı axtarışlar aparmaqla, el yaddaşını silkələməklə, keyli sayda sənəd və materiallar əldə etməklə, böyük zəhmət bahasına kitabda əhəmiyyətli və dəyərli məlumatlar verməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Müəllifə Xan qızının, el anasının xatirəsinə ərnağan etdiyi bu töhfəyə görə təşəkkür edir, yeni uğurlar və yeni tapıntılar arzulayırıq.

525-ci qəzet. – 2020. – 14 dekabr.